

देना बँकेच्या नाशिक विभागीय कार्यालयात कार्यरत असतानाची ही गोष्ट आहे. एका सहकाऱ्याने नवे घर बांधले होते. त्याच्या घराला नाव काय द्यावे याबद्दल चर्चा सुरू होती. सो हम् नाव द्या असे कोणीतरी सुचविले. त्याने मला विचारले, सर, सो हम् चा नेमका अर्थ कायहो? मी आमचे ज्येष्ठ मित्र वैद्यराज श्री. गोगटे यांना फोन लावला व या शब्दाचा नेमका अर्थ काय असे विचारले. त्या वेळी तो मी नव्हेच हे नाटक फार गाजत होते. अनेक स्त्रियांना फसवत मी तो नव्हेच असे सांगणाऱ्या डॉ. काझीवर हे नाटक आहे. त्याच्या नेमके उलटे म्हणजे मीच तो असा खुलासा माझ्या ज्येष्ठ मित्रांनी केला. या प्रकरणाला सो हम् हे नाव देण्याचे कारण म्हणजे श्वान जगात उघड्या डोळ्यांनी गेली पन्नास साठ वर्षे वावरत असताना जे अनेक प्रकारचे प्रसंग समोर आले त्यात श्वानांना का रे तो तूच का? असा प्रश्न विचारला, तर तो मुका जीव काय उत्तर देईल, काय सांगेल याचे उत्तर शोधण्याचा हा प्रयत्न.

खानदेशातील एका खेड्यात एक बऱ्यापैकी धनिक गृहस्थ होते. वाड्याला अंगण, ओसरीपासून परसापर्यंत सर्व काही होते. काकासाहेब ओसरीत बसले होते. एक कान कापलेले, छातीवर डागलेले उंच रोडके कुत्रे अंगणात आले व कू कू करीत शेपूट हलवू लागले. काकाजी, 'आपला खंड्याच ह्यो', असे अंगण झाडणाऱ्या सालदाराने म्हटले. त्याने खंड्याला ओळखले, पण काकाजींचा विश्वास बसेना. दोन वर्षांपूर्वी चार पाच महिन्यांचे लाडात वाढवलेले केसाळ गबदुल, लढात जमा होईल असे पिलू आणि आज अंगणात उभा असलेला, कान कापलेला, छातीवर डागलेला, लांब शेपटीवर केसांच्या गाठी झालेला श्वान यात कसलेच साम्य नव्हते. साम्य असेलच तर ते पिलू आणि हा श्वान दोन्ही नर होते, एवढेच. त्याला विचारले असते, कारे, खंड्या तूच का? बोलता येत असते, तर तो श्वान म्हणाला असता, मीच तो. दोन वर्षांपूर्वी घोडेवाले पारधी गावात आले होते. त्या पिलावर त्यांची नजर गेली. त्यांनी ते चोरले. दोन वर्षांनी त्या गावाजवळ पुन्हा तळ ठोकला. तेव्हा खंड्या माहेरी भेटायला आला होता. पण काही वेळा असेही प्रसंग येतात, जेव्हा तो प्राणी गुरकावून सांगतो, तो मी नव्हेच.

प्रसंग श्वानाचा नाही, वाघिणीचा आहे. चाळीसगावच्या डॉ. पूर्णपात्रे यांच्या जीवनातील तो प्रसंग त्यांच्या एका लेखात वाचलेला मला स्पष्ट आठवतो. अहमदाबादच्या प्रसिध्द कंकरिया या गार्डनमध्ये एक माणूस प्रत्येक वाघाच्या पिंजऱ्यात हात घालून साद घालीत होता, 'राणी, ये.' गस्तीवर असलेल्या चौकीदाराने त्याला पकडून साहेबाकडे नेले. 'साहेब, हा वेडा आहे.' त्या माणसाने इंग्रजीत साहेबाशी बोलायला सुरुवात केली, साहेबाने त्याला बसायला खुर्ची दिली ते पाहून चौकीदारच्या आश्चर्याला पारावार राहिला नाही. झालं होतं असं, डॉ. पूर्णपात्रे यांनी घरी पाळलेली वाघीण राणी मुंबईच्या राणीच्या बागेला भेट दिली होती. डॉ. पूर्णपात्रे यांचे भाऊ राणीला भेटायला राणी नाव लिहिलेल्या पिंजऱ्याजवळ गेले. आतल्या वाघाने अपेक्षित प्रतिसाद दिला नाहीच, पण गुरकावून सांगितले, ती मी नव्हेच. श्री. पूर्णपात्रे यांनी चौकशीकरिता व्यवस्थापकाकडे धाव घेतली. पिंजऱ्यावरची पाटी काढायची राहिली होती. वाघीण राणी हिला मुंबई महानगरपालिकेने अहमदाबाद नगरपालिकेला दिले होते, पण राणी असे नाव लिहिलेल्या त्या पिंजऱ्यात दुसराच वाघ होता. श्री. पूर्णपात्रे भावनावश न होता शांत राहिले असते, तर त्यांचे कष्ट निम्म्याने कमी झाले असते. पिंजऱ्यातील वाघ नर आहे की मादी हे त्यांनी आधी पाहिले असते, तर ते सहज शक्य होते, नाही का?

या प्रकरणाच्या सुरुवातीला उल्लेखिलेला खानदेशातील मालकाला सहज न ओळखता येणारा खंड्या केवळ नर होता, म्हणून त्या सालदाराने पुढचे अंदाज बांधले. सालदाराला हे समजले नसेल, पण श्वान तोच आहे की नाही हे बघताना पहिली बाब येते ती म्हणजे त्याचे लिंग, नर की मादी?

याशिवाय ज्या श्वान जातींत रंगाचे ठिपके अथवा डाग असतात, त्या श्वानांत शरीराच्या विशिष्ट भागावर ठिपक्यांचा समूह एकमेकांपासून किती अंतरावर आहे व दोन ठिपके एकमेकांच्या तुलनेत कोठे आहेत, त्याची नोंद करणे सहज शक्य असते. ठिपके किंवा डागाचा तुलनात्मक अभ्यास करताना श्वानांना बायलॅटरल सिमही असते. नाकाच्या शेंड्यापासून ते शेपटीच्या बुडव्यापर्यंत एक रेष काढली, तर त्याचे सारखे दोन भाग उजवी व डावी बाजू असे करता येतात. तसेच डोळे, मान, धड, पुढचे व मागचे पाय व शेपूट असे ठोकळ भाग व नंतर धडाचे, छाती व पोट असो दोन भाग आणि डोक्याचे नाक व डोळे व कान असे भाग करता येतात. बहुतेक श्वानांच्या छातीवर एक पांढरा डाग किंवा धब्बा असतो. छातीवरचा हा पांढरा भाग कधीही एकसारखा नसतो. नाक ते शेपूट किंवा छातीच्या मधल्या हाडाच्या तुलनेत हा डाग उजव्या किंवा डाव्या बाजूकडे वाढलेला दिसतो. बॉक्सर किंवा डॉबरमन जातीत हे आढळते.

रंगाच्या डागाबाबतीत ज्यांना फसवणूकच करायची असते, ते कृत्रिम रंग वरून लावूनही इतरांची फसवणूक करू शकतात. आमचे एक मित्र पुण्यातील श्री. अजित पाषाणकर लॅबराडोर जातीची पैदास करीत. आम्ही दोघांनी मिळून लॅबराडोर जातीच्या श्वानांचा खूप अभ्यास केला होता. अजित पाषाणकर २००७ पर्यंत पैदासकारी करीत होते. त्यांचे नाव झाले, तशी त्यांच्याकडील मागणी वाढली. महाराष्ट्र पोलीस हे त्यांचे एक महत्वाचे ग्राहक. श्वान शौकीनांएवढे पैसे पोलीस खाते देत नाही, पण पोलीस खात्याला पिले पुरविणे ही त्यांच्या पैदासकारीची मोठी जाहिरात होती. श्वान शौकीन पिलू घेताना प्रदर्शनात बक्षीसपात्र ठरतील अशा श्वानांना पसंती देतात. पोलीस खात्याला विशिष्ट प्रकारे काम करू शकणारे श्वान लागतात. त्यांच्या रंगावर लक्ष देण्याचे त्यांना तेवढे कारण नसते. पाषाणकरांच्या पैदाशीत एका लॅबराडोर पिलाला छातीच्या उजव्या बाजूला एक पांढरा ठिपका आला. ते पिलू वास घेऊन माग काढण्याच्या कामाला चांगले होते. श्वान प्रदर्शनात चालणारे नव्हते. म्हणून त्यांनी ते पिलू पोलीस खात्याला विकले. पिलू देताना त्यांनी त्या पांढऱ्या डागावर बूट पॉलिश व आणखी एका रंगाचे मिश्रण लावून तेथील रंग बेमालूम बाकी रंगासारखा केला होता. पिलू देण्याआधी ते किती चांगले काम करते हे त्यांनी पोलीस अधिकाऱ्याला व ज्याच्यासाठी ते पिलू हवे होते त्या कर्मचाऱ्याला दाखविले होते. पोलीसांनी ते पिलू नेले आणि अपेक्षेप्रमाणे तो अधिकारी व तो कर्मचारी वाद घालत परत आले. त्यांनी लावलेला रंग गेला होता. हे पिलू माझ्याकडील नाहीच असे पाषाणकर म्हणू शकले असते, पण रंगाचा व कामाचा संबंध नसतो, पण पिलू नको असेल तर पिलू परत देऊन पैसे घेऊन जा असे त्यांनी सांगितले.

काही श्वानांत पायांवर मोजे चढवावेत तसे मोठे डाग असतात. काही काही श्वानांत हे डाग फक्त नखांच्या मागे ठिपका असावा इतके छोटे झालेले असतात. श्वान रंगातले हे मोजे म्हणजे डाग कधीही सारखे नसतात. थोडे बारकाईने पाहिले की पुढच्या उजव्या पायावरचा मोजा डाव्या पायापेक्षामोठा आहे अशी नोंद सहज करता येते. खास करून बॉक्सर जातीत हे सहज शक्य असते. डॉबरमन सारख्या जातीत डोक्यावरचे पिवळ्या रंगाचे ठिपके व छातीवर एक रेष, आडवी रेष व त्यावरच्या उजव्या बाजूला व डाव्या बाजूला एक एक ठिपका असतो. डोक्यावरचे ठिपके नाकाकडे किंवा कानाकडे झुकलेले असतात. किंवा डाव्या बाजूचा ठिपका उजव्या बाजूच्या ठिपक्यापेक्षा छोटा किंवा मोठा असू शकतो. आता लॅबराडोरच्या अंगावर इतर श्वानांच्या अंगावर असतात, तसे पांढऱ्या रंगावर काळ्या रंगाचे डाग असलेले देखील मी पाहिलेले आहेत. काजळाचा काळा, उकळलेल्या चहाचा पिवळा व जास्वंदीच्या फुलाचा लाल रंग लावून फसगत करता येते हे ठाऊक असल्याने आपण रंग हा विषय बाजूला ठेवू व इतर बाबींकडे वळू.

आपल्या श्वानात नक्की बदल होत नाही, तो त्याच्या नाकपुड्यांच्या आणि कानाच्या पाळ्यांच्या वळ्यांत. माणसाचे नाक आणि ओठ यामध्ये जेथे पुरुषांना मिशा येतात, ती जागा असते, तशी श्वानांत नसते. श्वानाचा वरचा ओठ दुभंगून पार वर नाकाच्या शेंड्याला भिडलेला असतो. माणसांच्य ओठाची कातडी जशी लाल असते, व त्यावर केस नसतात, तसेच श्वानांचा नाकाचा शेंडा व ओठ तुळतुळीत, केस नसलेले असतात. वरचा ओठ जेथे दुभंगायला सुरुवात झालेली असते, तेथून ते नाकाचा शेंडा हे अंतर, नाकपुड्यांची बाहेरची बाजू यातील अंतर मोजले तर त्यांचे प्रमाण लांबी ही आयुष्यभर तीच राहाते. पिलाची वाढ झाली तरी ही अंतरे कधीच बदलत नाहीत.

त्या त्या श्वानाच्या शरीराची ही वैशिष्ट्ये जर आपण नोंदवून ठेवली, तर मग तू कोण असा प्रश्न त्याला विचारण्याची वेळ कधीच येणार नाही.